

مساجد صخره ای کندوان

جدال و مبارزه انسان با طبیعت سخت و خشن با هدف ایجاد سرپناه و سکونتگاه در برخی از اقصی نقاط جهان باعث خلق معماری خاصی بنام "معماری صخره ای" (Architecture of Roky) شده است. این نوع معماری که عبارت است از حفر و کنندن...

مقدمه

جدال و مبارزه انسان با طبیعت سخت و خشن با هدف ایجاد سرپناه و سکونتگاه در برخی از اقصی نقاط جهان باعث خلق معماری خاصی بنام "معماری صخره ای" (Architecture of Roky) شده است. این نوع معماری که عبارت است از حفر و کنندن صخره‌های طبیعی به منظور ایجاد فضاهای مسکونی و عمومی از طریق ایجاد حفره کوچک و وسعت دادن به آن متناسب با نیازها انسانی که در کمترین نقطه ای از جهان و از جمله در کندوان آذربایجان دیده می شود. در این نوع از معماری بشری: الف - سنگ طبیعی کالبد اصلی فضاهای ایجاد شده می باشد و سایر مواد و مصالح نقش کمتری در آن دارند. ب - شکل فضاها عکس‌العمل طبیعی عملکرد آنهاست و تغییرات ایجاد شده توسط انسان‌ها در جهت برآورد نیازهای انسان محدود است. پ- این نوع معماری از ریز فضا آغاز و به کلان فضا می‌رسد. به عبارت دیگر ایجاد فضا به صورت تدریجی از فضای کوچک آغاز و به فضای بزرگ پرداخته می‌شود و فضای مورد نظر در درون توده صخره‌ها کنده می‌شود. ت - جنبه‌های دفاعی مسکن در مقابل هجوم انسان‌ها، حیوانات و حوادث طبیعی بیش از سایر عوامل مطرح نظر است. ث- این نوع معماری صخره‌ای برخلاف معماری‌های معمولی که بر اثر عوامل طبیعی، گذشت زمان و یا توسط خود انسان ویران و تخریب می‌شود، پایداری بیشتری دارد. از این رو در بازسازی تاریخ و فرهنگ اقوام و ملل مختلف حائز اهمیت فراوان است.

بطور کلی می توان معماری صخره‌ای بر دو نوع تقسیم کرد: نوع اول: در این نوع از معماری صخره‌ای درون صخره‌های مجزا و مستقل از هم حفر و فضاهای مختلف با کاربری‌های متعدد از جمله مسکونی و عمومی احداث می‌شود. نمایی این گونه صخره‌ها را به دلیل قرار گرفتن در بیرون از دل زمین، می‌توان حجاری و تزئین نمود و برای نورگیری آنها پنجره تعبیه کرد. معماری صخره‌ای کندوان آذربایجان و منطقه «گورومه» ترکیه از این نوع می‌باشند. (در حال حاضر منطقه گورومه در ترکیه خالی از سکنه می باشد بنابراین کندوان ایران تنها نمونه زنده و در حال سکونت از معماری صخره ای می باشد)

صخره های منطقه "گورومه" ترکیه

نوع دوم: در این نوع از معماری صخره‌ای درون صخره‌های بزرگ که معمولاً به صورت کوه‌ها و تپه‌ها نمایان است، حفر و فضاهای مسکونی و عمومی متعدد در آن ایجاد می‌شود. به دلیل قرارگیری بخش عمده این نوع صخره‌ها در دل زمین، امکان تعبیه نورگیر و پنجره در آنها وجود ندارد و نمایی صخره‌های آن قابل حجاری و تزئین نمی‌باشند. معماری صخره‌ای «میمند» کرمان نمونه‌ای از این نوع معماری صخره‌ای است.

منطقه "میمند": کرمان

تعیین تاریخ پیدایش این نوع معماری همانند تعیین اولین خانه‌های بشری کاری مشکل و ناممکن است ولی آنچه که مسلم است این است که معماری صخره‌ای ابتداء در مناطقی بوجود آمده که صخره‌های آن از استحکام کمتری برخوردار بوده و انسان‌ها توانسته‌اند درون صخره‌ها را حفر و برای خود مأمن و پناهگاه بسازند. انسان‌های اولیه در دوران پارینه سنگی برای در امان ماندن از حملات دشمنان و مصون شدن از حوادث طبیعی به طور موقت به غارهای طبیعی و در عصر نوسنگی به غارهایی پناه می‌بردند که به دست خود انسان احداث شده و محل زندگی و فعالیت‌های اقتصادی و هم محل عبادت، دفن مردگان و دفاع بوده است.

روستای صخره ای کندوان

روستای صخره‌ای کندوان در 52 کیلومتری جنوب تبریز و 20 کیلومتری جنوب شرقی شهرستان اسکو در دامنه‌های غربی "کوه سهند" واقع شده است. این روستا از نظر طول و عرض جغرافیایی در 45 درجه و 31 دقیقه طول شرقی و 37 درجه و 48 دقیقه عرض شمالی در ارتفاع 2400 متر از سطح دریا قرار دارد. کندوان مشرف به انتهای دره سرسبز است که در شمال شرق آن روستای "عنصرود" و در شمال غربی آن روستای "کهنمو" و در جنوب آن روستای "گنبرف" قرار دارد. روستای "قندیلو" در غرب و ارتفاعات کوه‌های سهند و "سلطان داغی" در فاصله حدود 10 الی 30 کیلومتری در شرق کندوان قرار دارند.

پهنه روستای صخره‌ای کندوان در محور تبریز - مراغه قرار دارد. ارتباط کندوان با محور تبریز - مراغه از طریق جاده فرعی اسکو به صورت جاده آسفالت با فاصله حدود 20 کیلومتر می‌باشد. این جاده فرعی 5 کیلومتر بعد از پلیس راه تبریز - آذرشهر قرار دارد و از طریق روستاهای "اسفنجان" و "کهنمو" در امتداد دره کندوان به روستای کندوان متصل می‌گردد. مسیر جاده فرعی اسکو تا روستای کندوان دره‌ای است سرسبز با باغات روستاهای مسیر و کنار مسیر، که منظره زیبایی را در فصول مختلف سال به نمایش می‌گذارند، این جاده بعد از عبور از کندوان تا مراتع "ارشد چمن" در شرق کندوان ادامه می‌یابد.

معماری صخره ای کندوان در واقع مجموعه ای از صخره های مخروطی شکل است که روستائیان درون آنها را حفر کرد و آنها را به صورت واحد های مسکونی در آورده اند. نمای صخره ها فاقد هر گونه تزئین می باشند و در واقع همان سنگ های طبیعی اند که طبیعت بر آنها ارزانی داشته است، اما فضاهای داخلی فضاهای انسانی اند و تاثیر و تاثیر طبیعت و فرهنگ در آن دیده می شود.

مساجد صخره ای کندوان

در کندوان دو مسجد صخره‌ای در درون بافت صخره‌ای روستا وجود دارد:

الف - مسجد بزرگ

ب - مسجد کوچک

مسجد بزرگ

صخره مسجد در مرکز روستا در محله قدیمی «آقا» در دهانه یکی از شیارهای بزرگ قرار دارد و یکی از بزرگترین صخره‌های روستا به شمار می‌رود.

ره مسجد داراي چهار طبقه بوده است: طبقه اول به صورت آغل، طبقه دوم به عنوان مسجد و طبقه سوم به صورت مسكوني و طبقه چهارم به عنوان انباري مورد استفاده قرار مي‌گرفت.

ورودي مسجد از طريق يك پل چوبي است كه از طريق اتصال به يك صخره مسكوني بزرگ كه در مقابل مسجد قرار دارد به معبر كوچه وصل مي‌گردد. در حال حاضر قسمت‌هايي از پل چوبي ورودي مسجد از بين رفته و زير آن را گل و لاي پوشانده و در حال تخریب مي‌باشد.

در ورودي مسجد كه از جنس چوب مي‌باشد يك متر عرض و 190 سانتيمتر ارتفاع دارد و در حال حاضر شكسته و خراب شده و در مجاورت صخره رها شده است. نماي صخره مسجد هيچ‌گونه تزئين علامت خاصي نداشته، همانند ساير صخره‌هاي روستا مي‌باشد و تنها مشخصه ظاهري آن پرچمي يا چوب نيمه‌شكسته است كه بر كنار پنجره آن نصب شده است.

فضاي داخلي يکپارچه مسجد بوسيله يك نرده چوبي به ارتفاع 70 سانتيمتر به دو قسمت مردانه در ابعاد تقريبي 12*4/5 و زنانه در ابعاد تقريبي 12/20*4/90 جهت رفع نياز نمازگزاران مرد و زن تقسيم گرديده است. حد متوسط ارتفاع مسجد حدود 2 متر مي‌باشد و جهت استحکام سقف مسجد يك ستون سنگي به قطر تقريبي 50 سانتيمتر در وسط فضاي مردانه تعبيه گرديده است. اين ستون فاقد هرگونه تزئين و حجاري است.

ديوارها و كف مسجد كه تقريباً به صورت نسبتاً صاف و يکنواخت كنده شده با استفاده از گچ سفيد، سفيدكاري شده و هنگام استفاده از آن بوسيله فرش مفروش مي‌شد. در دور تا دور مسجد جاي چراغ، مهر و شمع و محل تهيه جاي نيز در فرورفتگي ورف‌ها تعبيه گرديده است. اين فرورفتگي‌ها و رفاها بدون هرگونه تزئين كنده شده است. در مجاورت در ورودي جهت گذاشتن كفش جاي كفش و وسايل تعبيه گرديده است.

صخره مسجد جهت نورگيري داراي پنجره چوبي كوچكي بوده كه رويه جوب تعبيه شده است و اندازه تقريبي آن 1/20*1/500 سانتيمتر مي‌باشد. محراب مسجد در سمت جنوبي مسجد قرار دارد و فاقد هرگونه تزئين خاصي است.(ر.گ. فرم فن، 1372)

محراب مسجد بزرگ صخره‌اي

صخره مسجد در حال حاضر به علت ترك برداشتن ديوارها و فرورختن قسمتي از سقف و جداشدن ستون مياني از سقف، مدت‌هاست كه بلا استفاده رها گرديده و در حال تخریب مي‌باشد. با توجه به خطرات ناشي از اين تخریب آغل‌هاي طبقه اول و مسكوني و انبارهاي طبقات سوم و چهارم بلا استفاده متروكه شده‌اند. از تاريخ احتمالي حفر صخره مسجد اطلاعي در دست نيست و اهالي تاريخ آن را به گذشته‌هاي بسيار دور نسبت مي‌دهند.

ب . مسجد كوچك

در جاورت حمام صخره‌اي روستا و نزديكي راه ارتباطي كندوان براي اداي نماز صبحگاهي مسجد كوچكي حفر گرديده است. بر ديوار مسجد جاي تهيه جاي و گذاشتن كفش تعبيه گرديده و داراي يك محراب بر ديوار مسجد مي‌باشد. در وسط اين مسجد يك ستون سنگي وجود دارد كه هنوز پابرجاست.

مسجد كوچك همانند مسجد بزرگ به علت تخریب قسمتي از آن و از كار افتادن حمام در حال حاضر متروكه مي‌باشد. صخره مسجد كوچك يك طبقه و داراي در و پنجره كوچك براي نورگيري است و همانند صخره مسجد بزرگ سفيدكاري شده ولي فاقد هرگونه تزئين و حجاري خاص مي‌باشد. صخره مسجد كوچك در حدود 35 متر مربع مساحت دارد و هنگام استفاده با پالاس مفروش مي‌گرديده است. از تاريخ حفر صخره مسجد كوچك همانند صخره مسجد بزرگ اطلاعي در دست نيست و اهالي نيز در اين خصوص اظهار بي‌اطلاعي مي‌کنند. (ر.گ. فرم فن، 1372)

جهت مطالعه بيشتر می توان به اين منابع و ماخذ مراجعه کرد:

افشار، ابرج 1367، «طواف سهند»، مجله آدينه، شماره 29، تهران.

انصاري، علي 1377، «كندوان: غارنشينی در عصر آسمان‌خراش‌ها» روزنامه خرداد، شنبه 28 آذرماه 1377، تهران.

امام عليزاده، افسانه 1374، «ويژگي‌هاي فرهنگي، اجتماعي و اقتصادي روستاي كندوان» دانشگاه آزاد اسلامي واحد تهران، پاياننامه کارشناسي ارشد مردم‌شناسي، تهران.

تقي‌زاده، اكبر، 1376، «در دل سنگ هم مي‌توان زندگي كرد» مصاحبه در روزنامه همشهري شماره 1641، 23 شهريور 1376، تهران.

حبيبي، فرح 1378، «گورومه تركيه» مجله جهانگردان، شماره نوزدهم، تهران

خاماچي، بهروز 1370 (الف)، «فرهنگ جغرافياي آذربايجان شرفي» انتشارات سروش، چاپ اول، تهران.

خاماچي، بهروز، 1370 (ب)، «طواف سهند» انتشارات ذوقي، چاپ اول، تبريز

خاماچي، بهروز بي‌تا، «آذربايجان را بهتر به شناسيم: كندوان اسكو» نشریه داخلي گروه كوهنوردي ساوالان، تبريز.

رول، ديويد و مارتين، پيتر 1377، «سرنخي به بهشت عدن» روزنامه مهد آزادي، شماره‌هاي 1735 تا 1740، (12 تا 18 بهمن)، تبريز.

سامع سردرودي، محمد، 1379، «مردم شناسي روستاهاي صخره اي» با تكيه به روستاي صخره اي كندوان آذربايجان " « دانشگاه تهران، دانشكده علوم اجتماعي، گروه مردم شناسي،

پاياننامه کارشناسي ارشد رشته مردم شناسي، 1379.

سامع سردرودي، محمد، 1383 «كندوان و معماری صخره اي آن» مجله فرهنگ مردم، 1383، شماره 10

شكاري نيري، جواد 1372، «معماري صخره‌اي در آذربايجان و زنجان» مجله معماری و شهرسازي، دوره چهارم، شماره 2223، تهران.

صباغ دهخوارقاني، صمد 1374، «پديدارشناسي روستاي اسلامي (نمونه كندوان)» دانشگاه آزاد اسلامي واحد تهران، پاياننامه کارشناسي ارشد مردم شناسي، تهران.

فرم فن، مهندسین مشاور 1372، «دهكده توريستي كندوان» گزارش مهندسین مشاور فرم فن، تبريز.

مجتهدزاده، غلامحسين 1358، «كندوان، روستايي كه از آذربايجان» مركز فرهنگي باغ فردوس، تبريز.

مجتهدزاده، غلامحسين 1373، «دهكده صخره‌اي به نام كندوان» مجله سنگ (از انتشارات وزارت معادن و فلزات)، سال چهارم، شماره سيزدهم و چهاردهم، تهران.

موثقيان، حميد و باباسي، م.، بي‌تا، «دهكده سياحتي كندوان اسكو» بي‌محل، بي‌تاريخ.

نادري آذربايجاني، محمدرضا 1367، «روستاي كندوان» مجله معماری و هنر ايران، شماره سوم، تهران.

همايون، غلامعلي 1351، «پژوهشي درباره روستاي ميمند» مجله بررسی‌هاي تاريخي، شماره 6، سال هفتم، تهران.

همايون، غلامعلي 1352، «شناخت هرچه وسيع‌تر روستاي ميمند کرمان» مجله بررسی‌هاي تاريخي، شماره 5 و 6، سال هشتم، تهران.

همايون، غلامعلي 1354، «فلسفه معماری صخره‌اي و تمرکز در روستاي ميمند کرمان» مجله فرهنگ و معماری ايران، شماره فروردین، تهران.

همایون، غلامعلی 1356، «روستای کندوان» مجله بررسی‌های تاریخی، شماره 1 سال دوازدهم، تهران.

محمد سامع سردرودی

کارشناس ارشد مردم‌شناسی و مدرس دانشگاه